

*M.N. Roy, één van de merkwaardigste figuren van de Indische
contemporaine geschiedenis (Oxford University Press)*

PORTRET

M.N. ROY, grondlegger van de humanistische beweging in India.

*Jeffrey Tyssens, postdoctoraal onderzoeker FWO-VUB,
deeltijds docent VUB*

Als er in Azië één land is dat geplaagd wordt door oriëntalistische stereotypering, dan is het ongetwijfeld India. Van de mythe van 'Inde immobile', over allerhande maharajaclichés, tot en met de Attenborough-Gandhi⁽¹⁾, onze collectieve representatie hult het subcontinent in nevelen van obscurantisme en achterlijkheid, van mysticisme en spiritualiteit. Hoe het ook zij: in de westerse beeldvorming lijken de Indische 'eigenheid' en de aanwezigheid van rationalisme of vrijdenkerij meestal onverenigbaar. De recente politieke successen van het hindoenationalisme - dat wegens zijn bij wijlen gewelddadige uitingen zelfs de westerse media haalt - doen daar niet veel goed aan⁽²⁾. De moderne politieke concepten waarop Nehru het onafhankelijke India wilde stoeien - democratie, socialisme, ongebondenheid, en wat ons hier interesseert: 'secularism' - staan inderdaad al meerdere jaren onder druk: dergelijke constellatie is dus niet meteen van aard om de oriëntalistische vooroordelen te helpen ontkrachten⁽³⁾. Steevast krijgt men dan ook hoogst verwonderde blikken wanneer men de Europese toehoorder probeert diets te maken dat er in India al decennialang een strijdbare atheïstische en humanistische beweging bestaat, die helemaal geen importproduct is, maar wel de uitloper van een welbepaalde stroming binnen

de Indische anti-koloniale beweging. De Indian Radical Humanist Association en de organisaties die er recentelijk van afsplitsten, verwijzen graag naar de eeuwenoude traditie van materialistische en atheïstische denkers in India⁽⁴⁾. Zij beroepen zich echter vooral op het geestelijke erfgoed van één van de merkwaardigste figuren van de Indische contemporaine geschiedenis: Manabendra Nath Roy. Roy's biografie werpt niet alleen een bijzonder licht op de (Aziatische) revolutionaire milieus van het begin van deze eeuw. Ze toont ons ook een geëngageerd en oorspronkelijk intellectueel, geen exemplaar dat onder de categorie der 'nuttige idioten' kan worden geplaatst, maar wel één van de bepaald zeldzame leden der klerkenkaste, die dwars tegen de grote politiek-intellectuele kampen in probeerde te denken. Zijn 'bekering' tot het communisme, zijn blitzcarrière binnen de Komintern, de daaropvolgende breuk met Moskou en de geleidelijke opbouw van een persoonlijk humanistisch denken doen enigszins denken aan het intellectuele parcours van andere solitair van die periode, zoals een Georg Orwell of een Jacques De Kadt⁽⁵⁾. In tegenstelling tot deze beide echter werd Roy wel degelijk de stamvader van een sociale en intellectuele beweging, die men met onze Belgische terminologie

kan omschrijven als 'vrijzinnig'. Een introductie leek ons dan ook meer dan gerechtvaardigd⁽⁶⁾.

Vooraleer ons betoog aan te vatten, moeten we de lezer evenwel attent maken op een probleem dat Roy's verrassende traject stelt aan de historicus die zijn bijdrage tot de humanistische beweging wil schetsen. Het Indische humanisme was geen voorgedraaide doctrine waarrond Roy een militant bestaan opbouwde, zoals men dat bijvoorbeeld zou kunnen verwachten van een Europese vrijzinnige van dezelfde generatie: die kon immers steunen op de stevige tradities van de 19e-eeuwse vrijdenkerij. Het humanisme vormde integendeel het eindpunt van Roy's leven, wellicht ook het hoogtepunt, waarmee een intellectueel en politiek parcours werd afgerond, tijdens hetwelk hij op verschillende manieren vorm trachtte te geven aan een groot emancipatieproject. De betekenis van de humanistische filosofie die hij tijdens de laatste jaren van zijn leven formuleerde, kan men slechts ten volle begrijpen indien men deze confronteert met zijn hele loopbaan, vooral omdat het humanisme voor hem het resultaat was van een breuk met zijn lang marxistisch verleden, niet door over te lopen naar het andere kamp, maar wel door het zoeken naar een derde weg. De lezer zij dus niet verwonderd indien wij hem eerst meenemen op een tocht doorheen een weinig bekend stuk geschiedenis van het Indische nationalisme en van een daaruit voortkomende generatie dissidente communisten die de humanistische beweging van het subcontinent finaal vorm zouden geven.

Bengaals terrorisme en Indisch bolsjewisme

Net als de andere grote revolutionairen van zijn tijd ging Manabendra Nath Roy niet onder zijn echte naam door het leven. De naam waar-

onder hij uiteindelijk bekend zou worden, nam hij pas aan in zijn Amerikaanse periode, waarop we verder nog zullen terugkomen. Roy werd op 21 maart 1887 geboren als Narendra Nath Bhattacharya. Hij groeide op in de buurt van Calcutta als telg uit een familie van Bengaalse Brahmanen wier priesterlijke functie echter geleidelijk verloren was gegaan zodat het gezin verarmd was. Om de eindjes aan elkaar te knopen was zijn vader leraar Sanskriet geworden. De man overleed in 1905, precies het jaar waarin de jonge Narendra hals over kop werd betrokken bij de oplevende nationalistische agitatie in Bengalen. De koloniale overheid had immers beslist tot de splitsing van de provincie en lokte daardoor een grote protestbeweging uit. Narendra, dan een laatstejaarsscholier, organiseerde een meeting tegen de splitsing en werd daarom van school gestuurd. Prompt ging hij in de illegaliteit, meer in het bijzonder door aan te sluiten bij de Anushilan Samiti, een nepjeugdorganisatie die als dekmantel diende voor een terroristisch netwerk en die in 1908 uiteindelijk illegaal werd verklaard. In 1910 werd de Anushilan Samiti door de Britse repressie stevig aangepakt. Om hun agitatie te kunnen hervatten, vormden de overblijvende revolutionaire groepen in Bengalen in 1914 een losse politieke federatie, de zogeheten Jugantar. De actievormen bleven echter dezelfde: het gewapenderhand aanpakken van koloniale ambtenaren of collaborateurs en het plegen van spectaculaire roofovervallen, de zogeheten Swadeshi dacoities om wapens te kunnen bekostigen⁽⁷⁾.

Narendra speelde al snel een vrij belangrijke rol in deze groepen. Hij nam deel aan meerdere van die dacoities en kwam zo voor het eerst in aanraking met het koloniale gerechtelijke apparaat. Het zou naderhand nog vele malen gebeuren; tijdens de zware repressie tegen de Bengaalse onafhankelijkheidsbeweging van

1910 belandde hij immers voor een klein jaar in de gevangenis en kreeg hij een proces op beschuldiging van 'oorlogvoering' tegen de Britse kroon. Vooral nog werd hij niet veroordeeld wegens gebrek aan bewijs. Na zijn vrijlating zou Narendra proberen de uiteengeslagen clandestiene beweging in Bengalen weer op te bouwen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog gingen die pogingen zonder onderbreking door en leek het er zelfs even op dat zij inderdaad tot resultaten zouden leiden.

Het bleek immers zeer snel dat Duitsland heel wat veil had om de Britse kolonies, vooral India, zoveel mogelijk te destabiliseren. Voor de Indische nationalist van de harde lijn diende zich hier een gedroomde leverancier van geld en wapens aan. Geen wonder dat zij trachtten die buitenkans te benutten. Als vertegenwoordiger van een spookfirma reisde Narendra naar Indonesië - het dichtste neutrale land - en vervolgens naar China om er met Duitse diplomaten te onderhandelen over financiële steun en wapenleveringen aan de Indische revolutionairen⁽⁶⁾. Hij keerde inderdaad terug naar het subcontinent met een concreet scenario om wapens binnen te smokkelen. Met zijn medestanders maakte hij vervolgens plannen voor een revolutie in Bengalen en Orissa, maar toen het moment gekomen was, mislukte de levering. Narendra reisde onmiddellijk terug naar Indonesië, doch ondertussen werden de plannen van zijn groepje romantische rebellen ontdekt. De daaropvolgende, bikkelharde repressie sloeg de Bengaalse terroristen definitief uiteen. Narendra kon natuurlijk niet meer terug. Enige maanden zwierf hij rond in Oost-Azië, eerst met het idee om wapens te bekomen van de Chinese revolutionairen, vervolgens met het plan om naar Berlijn te trekken en van daaruit opnieuw leveringen te organiseren. Zo kwam hij in de zomer van 1916 uiteindelijk aan in California. Vandaar dacht hij dan na

enige tijd te kunnen doorreizen naar Duitsland. Zijn verblijf in de Verenigde Staten zou echter helemaal anders uitdraaien. Omdat de Britse politie nog steeds achter hem aan bleek te zitten, besloot hij zijn naam te veranderen: Narendra werd Manabendra Nath Roy, de naam die hij voor de rest van zijn leven zou dragen. Die naamsverandering weerspiegelde als het ware de breuk met wat hij zelf zijn 'futiele verleden' noemde⁽⁹⁾ en ging samen met een intellectuele metamorfose. De jonge Narendra huldigde een nationalistisch ideeëngoed dat zoals bij zovele van zijn generatiegenoten vrij sterk was beïnvloed door het hindoerevivalisme van Swami Vivekananda⁽¹⁰⁾, toen een cultfiguur in Oost en West en voorts door de nationalistische belletristiek van de in het westen veelal onbekende maar in het India van de eeuwwisseling immens populaire Bankimchandra Chatterjee⁽¹¹⁾. Eens in de Verenigde Staten, werd Roy echter met een geheel ander gedachtengoed geconfronteerd. Via de Indische nationalist aldaar, vooral dan via hun leidende figuur, de legendarische Lala Lajpat Rai⁽¹²⁾, kwam hij immers in contact met links-radicalen milieus. Dat bleek de aanzet om zich te gaan verdiepen in de socialistische literatuur die in deze kringen circuleerde. Neen, Roy was niet meteen één en al enthousiasme. De Indische nationalist waren op dat moment veelal nog tegen een sociale revolutie omdat die geacht werd het onafhankelijkheidsstreven niet te dienen en voorts waren ze al evenmin te vinden voor de materialistische opvattingen waarop deze steunde, omdat die natuurlijk onverenigbaar waren met het Indische 'spirituele erfgoed' waarmee zij zich identificeerden. Niettemin waren de uren die Roy aan dit soort boeken spendeerde in de Public Library van New York de grondslag van een algehele ideologische reoriëntatie. Deze reoriëntatie kreeg echter niet haar beslag in de Verenigde Staten, want toen deze na drie

jaren volgehouden neutraliteit uiteindelijk toch opteeden voor oorlog met de centrale mogendheden, werd voor anti-Britse militanten als Roy de grond er snel te heet onder de voeten; de Indische nationalisteng kregen er wegens hun Duitse contacten steeds meer last met de politiek. Voor Roy leidde dit ertoe dat hij in juni 1917 zijn activiteit naar Mexico verplaatste. Hoewel hij nog steeds speelde met vage plannen om naar Duitsland door te reizen, geraakte hij uit Mexico niet weg. Hij bleef er meer dan twee jaar actief, eerst als politiek publicist en vervolgens als een opvallend centrale figuur in de linkse kringen van het land. Zijn radicalisering verliep toen zeer snel. In het land waar de progressieve president Carranza de strijd aabond tegen Kerk en grootgrondbezit, ging Roy een socialistische krant uitgeven⁽¹³⁾ en speelde hij een fundamentele rol bij de stichting van de Mexicaanse socialistische partij op het einde van 1918; korte tijd was hij er zelfs secretaris-generaal van. Uit hoofde van die functie kwam hij in de lente van 1919 in contact met een Komintern-afgevaardigde, Michael Borodin⁽¹⁴⁾. Er groeide een vriendschapsrelatie die voor Roy's politieke profiel determinerend zou zijn. Het was door Borodin, meer dan door wie ook, dat hij zich in de marxistische theorie ging verdiepen en definitief brak met de laatste restanten van zijn oosterse spiritualisme. Roy koppelde de nationale bevrijding vanaf dan uitdrukkelijk aan een sociale omwenteling, die hij steeds uitdrukkelijker in bolsjewistische termen ging formuleren. Het verwondert dan ook niet dat hij een sleutelrol speelde in de omvorming van de pas opgerichte Mexicaanse socialistische partij tot een communistische partij. Dat leidde ertoe dat hij werd uitgenodigd om naar Moskou te gaan. Hij vertrok in december 1919 met een Mexicaans diplomatiek paspoort.

De jaren in de Komintern

Na een moeizame reis via Duitsland kwam Roy in Moskou aan, eind april of begin mei 1920. Hij nam er deel aan het tweede Kominterncongres waar hij onmiddellijk een belangrijke rol bleek te spelen, meer bepaald in de debatten rond de nationale en koloniale kwestie. Hij verdedigde er stellingen die niet helemaal overeenkwamen met deze van de Russische bolsjewisten. Voor Roy was het welslagen van een Europese revolutie namelijk afhankelijk van een Aziatische revolutie die de koloniale rijken zou doen instorten. Hij ging ervan uit dat de steun van de Komintern niet moest gaan naar burgerlijke anti-koloniale bewegingen maar enkel en alleen naar revolutionaire massabewegingen waarmee de geëxploiteerde massa zich tegen het imperialisme keerde (de revolutie van onderuit). Lenin geloofde niet in deze afhankelijkheid van een Aziatische revolutie en meende wel degelijk een zeker revolutionair potentieel te kunnen aantreffen bij de koloniale bourgeoisie, die dan ook steun van de USSR kon krijgen. Voor wat Indië zelf betreft, steunde Lenin zijn redenering op een heel andere evaluatie van de rol van de Gandhi-tendens; Roy stond toen al uitdrukkelijk vijandig tegenover Gandhi, die hij voor een reactionaire obscurantist hield, al moest hij toegeven dat de boodschap van de Mahatma wel degelijk de Indische massa's in beweging kreeg⁽¹⁵⁾. Hij bleef zijn harde kritiek op Gandhi - die hem trouwens meermaals met zijn welbekende scherpe pen van antwoord diende - in essentie tot op het einde volhouden⁽¹⁶⁾, al zou hij ten aanzien van de late Gandhi, dat wil zeggen de Gandhi van de periode van onafhankelijkheid en partitie, een heel wat genuanceerder standpunt huldigen. Doch daar komen we later nog op terug. Ondertussen zegde het wel één en ander over Roy's impact, dat Lenin zich bereid

*M.N. Roy,
(midden op
de trap) op
het tweede
congres van
de Commu-
nistische In-
ternationale
in 1920*

toonde om een resolutie te laten stemmen die tot op zekere hoogte tegemoet kwam aan de afwijkende analyse van de jonge, briljante Indiër: indien er niet werd uitgegaan van een sleutelrol van een Aziatische revolutie, dan werd de houding tegenover de nationale bevrijdingsbewegingen wel degelijk ingevuld op een manier die vrij dicht aanleunde bij de these van Roy⁽¹⁷⁾. Het was alleszins duidelijk dat hij zich meteen naar het voorplan had weten te schuiven als één van de belangrijkste Komintern-theoretici van de Aziatische problematiek. In de daaropvolgende jaren schreef hij zijn visie neer in talloze artikels en ook in enkele kleinere monografieën - waaronder het opmerkelijke *India in Transition* - die zo ongeveer de eerste belangrijke marxistische werken waren over deze thematiek⁽¹⁸⁾.

Na het tweede Komintern-congres keerde Roy niet terug naar Mexico. Hij bleef een tijdje in Moskou en legde zich toe op de Aziatische activiteiten van de IIIe Internationale. In 1920 speelde hij een centrale rol in de stichting van

de Indische communistische partij in ballingschap, doch deze zou slechts een spookbestaan leiden. Tevens trachtte hij in Tashkent een kaderschool voor Indische revolutionairen op poten te zetten, maar dat experiment was van korte duur. Een gelijkaardig initiatief kreeg nadien wel zijn beslag in Moskou zelf, namelijk door de stichting in 1921 van de Communist University of the Toilers of the East, waarin zowel Roy als Stalin een tol speelden. Ondertussen was zijn activiteitscentrum evenwel verhuisd naar Berlijn⁽¹⁹⁾, vanwaar hij gedurende de jaren '20 zou trachten min of meer periodieke publicaties uit te geven, die via een netwerk van communistische groepjes moeizaam in India werden verspreid. Hij trachtte daar een ondergrondse communistische partij georganiseerd te krijgen evenals een legale mantelorganisatie die moest dienen om de linkervleugel van het Congres te beïnvloeden. Dat liep allemaal niet van een leien dakje, wel integendeel. Roy had alle moeite van de wereld om de distributie van publicaties in India tegen de re-

pressie in gaande te houden. Zijn organisatorische impact op het subcontinent bleef echter marginaal. Het feit dat hij er niet zelf de touwtjes in handen kon nemen, speelde daarin ongetwijfeld een belangrijke rol. Het zou tot 1925 duren vooraleer een aantal Indische communisten er tijdens een congres in Kanpur uiteindelijk in slaagden op het subcontinent zelf een CPI op te richten. Roy wilde wat graag terug naar India om er de partij te gaan organiseren, maar Moskou liet hem dat niet toe. Ondertussen was hij immers steil omhoog geklommen in de Komintern-hiërarchie. In 1922 koos het vierde congres Roy tot kandidaat-lid van het Executief Comité (ECCI). Het vijfde congres duidde hem in 1924 aan tot volwaardig lid van het ECCI en tot kandidaat-lid van het presidium. In 1926 verkoos het zesde plenum van het ECCI hem tot volwaardig lid van het Komintern-presidium. Dat was voorwaar een uitzonderlijke politieke loopbaan: geen wonder dat de Komintern-top hem voor belangrijker missies wilde inzetten, eerder dan voor basiswerk in India zelf, waar hij bovendien door de politie werd gezocht⁽²⁰⁾.

Het is de lezer genoegzaam bekend hoe de communistische beweging na Lenins dood werd verscheurd door de machtsstrijd tussen de diverse fracties. Waar is Roy binnen dit spanningsveld te plaatsen? Roy had een goede relatie met Stalin. Velen rekenden hem tot 'Stalin's gang men'⁽²¹⁾, maar zijn personage viel heel wat minder in de smaak van de apparatsjiks op wie Stalin steunde. Zijn radicale analyse van de revolutie in Azië werd niet zo goed gezien bij de eurocentristische mainstream van de Komintern. Bovendien bleek de Britse KP te proberen greep te krijgen op de CPI en intrigeerde daarom tegen Roy. Voorts waren er wrijvingen met andere groepjes Indische USSR-

sympathisanten. Roy kon echter nog lang teren op het grote prestige dat hij bij Lenin genoot en dat hem ook onder Stalin nog meerdere jaren van pas kwam. Tegen het einde van de jaren '20 echter verbleekte zijn ster. Roy's val in de Komintern-hiërarchie hing nauw samen met de verwickelingen in China.

In 1927 was hij daarheen gestuurd als Komintern-gezant en ging er opnieuw met zijn oude kameraad Borodin aan de slag. Roy kwam er in een waar wespennest terecht. Hij en Borodin moesten er de Chinese communisten in een samenwerkingsverband houden met de nationalistische Kwomintang. Gezien de uiterst complexe verhoudingen in het chaotische China van toen was dat geen geringe opgave. Roy, Borodin en de Chinese communisten discussieerden over het eeuwige vraagstuk van de anti-koloniale revoluties in Azië, zoals die eerder al op de Komintern-agenda hadden gestaan. Roy was zoals te verwachten niet erg te vinden voor een verregaande alliantie met de Kwomintang en wilde op korte termijn een boerenrevolutie uitlokken, of die de rechtervleugel van de Kwomintang nu in haar sociale basis zou treffen of niet. Borodin en de Chinese KP-leiders wezen die optie af. De instructies van Moskou om binnen het kader van een alliantie met de Kwomintang toch een revolutionair leger te mobiliseren maakten de implementatie van een coherente politiek zowat onmogelijk. Roy slaagde er niet in om een overeenkomst te bereiken met de linkse Kwomintang-militairen rond Wang Tsing Wei, die op dat moment weer aansluiting zocht bij de rechtervleugel van Tsjang Kai Chek, met wie ze zouden proberen om de communisten uit te schakelen. Het resultaat was het triest-beroemde bloedbad van 1927, waarin de Chinese KP talloze militanten verloor. Roy en Borodin moesten hals over kop het land verlaten en kwamen na een avontuurlijke tocht weer in de

USSR terecht. Of Roy's onhandigheid in dit Chinese débâcle inderdaad essentieel was, is het voorwerp van een historische (èn ideologische) discussie. Doch wat er ook van zij: het drama van 1927 droeg in belangrijke mate bij tot zijn politieke 'Kaltstellung'⁽²²⁾.

Terug uit China bracht Roy rapport uit in Moskou en reisde dan door naar Berlijn. In 1928 keerde hij terug naar de USSR om er aan het negende plenum van het ECCI deel te nemen en er zijn optreden in China te verdedigen, hetgeen hem niet werd toegestaan⁽²³⁾. Aan het kort daaropvolgende Komintern-congres kon Roy echter niet deelnemen. Hij was zwaar ziek en werd in bedenkelijke omstandigheden vastgehouden in een ziekenhuis nabij Moskou. In de sfeer van bittere confrontatie tussen de tendensen op en rond het Komintern-congres werd ook de afwezige Roy zwaar geïsoleerd. Zijn positie in Moskou werd nu snel precair. Enkele sympathisanten begonnen voor zijn leven te vrezen. Zij deden een beroep op Bukharin - bij wie Roy de laatste maanden vrij nauw was gaan aanleunen - die de laatste maanden vóór zijn eigen val benutte om zijn medestanders te beschermen. Zo slaagden zij erin om Roy het land uit te smokkelen en kwam hij uiteindelijk weer terecht in zijn Duitse thuisbasis, waar hij meteen aansluiting vond bij een groep oppositionele communisten. Hij werkte er samen met andere op Bukharin georiënteerde figuren zoals August Thalheimer en Heinrich Brandler⁽²⁴⁾, allebei luxemburgisten van weleer die hij al kende van zijn reis in 1920. Deze groep legde met zijn blad *Gegen den Strom* sterk de nadruk op het noodzakelijke eenheidsfront van communisten en sociaal-democraten tegen het oprukkend fascisme. Al snel was Roy druk schrijvende in deze oppositiekant. Eén en ander had tot gevolg dat hij in 1928 uit het ECCI werd gezet. Tenslotte werd hij in 1930 definitief uit de Komintern gewerkt⁽²⁵⁾.

Terug naar India

Alles wel beschouwd was daarmee zijn communistische fase stricto sensu voorbij. Zeker, Roy bleef een marxistisch geïnspireerd revolutionair, maar hij was toen op korte tijd van de grote bewegingen vervreemd geraakt. Dat maakte dat hij niet meer via het Komintern-kanaal op de Indische gebeurtenissen kon inspelen. Hij ging er dan ook van uit dat zijn rol in Europa was uitgespeeld en besliste daarom naar India terug te gaan. Zijn Duitse vrienden raadden hem dat stellig af, hij liep er immers een niet gering risico om door het Britse repressieapparaat stevig te worden aangepakt. Hij meende echter dat hij in het land een rol kon spelen. In maart 1930 had Gandhi immers een burgerlijke ongehoorzaamheidsbeweging gelanceerd, die volgens Roy volkomen richtingloos was: hij dacht te moeten terugkeren om te proberen die beweging duidelijke politieke objectieven te geven en een nieuwe communistische partij op te richten.

In december 1930 kwam hij aan in Karachi. Onder de valse identiteit van Doctor Mahmood, achternagezeten door de Britse veiligheidsdiensten die lucht had gekregen van zijn terugkeer, zou hij zeven maand rondreizen en agiteren in Noord-India. Ondanks deze moeilijke omstandigheden, wist hij contact te leggen met een aantal Congresleiders en nam hij op uitnodiging van Nehru ook clandestien deel aan een INC-sessie. Voorts slaagde hij erin een eerste groepje 'royisten' te doen functioneren, waaruit een heel netwerk van medestanders en sympathisanten zou groeien. Medio 1931 werd hij uiteindelijk in Bombay gearresteerd op grond van een oud aanhoudingsbevel van de vroege jaren '20. Hij kreeg een nieuw proces en werd in januari 1932 veroordeeld tot twaalf jaar deportatie. In beroep werd die straf herleid tot zes jaar. De ingekorte gevangenisperiode

zou hem niettemin zuur opbreken. Het Britse gevangenisstelsel in India - alle nationalistische leiders zouden er op één of ander moment mee worden geconfronteerd - was überhaupt niet van de zachtste. Roy kreeg het zware regime opgelegd. Toch zou dit hem niet verhinderen om te blijven doorwerken: hij probeerde zoveel mogelijk politieke geschriften buiten te smokkelen en slaagde er zelfs in om contact te houden met de royisten die toen actief waren in een geheime organisatie, de Revolutionary Party of the Indian Working Class. Deze dissidente communistische groep werd natuurlijk uitgespuwd door de CPI, maar slaagde er toch in een zekere aanhang te verwerven in de Indische vakbeweging. De royisten zouden daar trouwens ook later een zekere basis blijven behouden; bij de oprichting van de Congress Socialist Party (CSP) in 1934 was ook een royist betrokken.

Ondertussen evolueerde Roy stilaan weg van het economische verklaringsmodel van het orthodoxe marxisme om ook culturele factoren te betrekken in zijn wereldbeeld, al bleef dat nog steeds doordrenkt van een essentieel materialistisch denken. Wat in die jaren veel sterker naar voor kwam dan voordien, was zijn scherpe aanval op de hindoeïstische invulling van het Indische nationalisme, een invulling die toen reeds haar explosief potentieel liet uitschijnen. Die vijandigheid zou nog zoveel duidelijker blijken wanneer de fysiek nogal aangeslagen Roy in november 1936 uiteindelijk werd vrijgelaten. Hij sloot meteen aan bij het INC, niet omdat hij zich nu plots voegde naar de lijn van het burgerlijke nationalisme, maar wel om het Congres op meer revolutionaire paden te krijgen. Hij gaf er dan ook meteen lucht aan zijn strenge kritiek op Gandhi en pleitte aanhoudend voor het instellen van een uitdrukkelijk seculiere en democratische leiding die een alternatief moest vormen voor

Gandhi en zijn volgelingen. Natuurlijk kreeg hij met zijn oppositionele discours zowat de hele Congresleiding tegen zich. Voor Jawaharlal Nehru viel die stelselmatige afwijzing van Roy's voorstellen wat moeilijker. Hij behoorde zelf immers tot de linkervleugel van het Congres, was ontgensprekelijk een principiële 'secularist' en koesterde bovendien zijn hele leven lang een stille sympathie voor Roy, zelfs wanneer deze hem herhaaldelijk over de hekel haalde. Nehru blijkt zich trouwens niet weinig te hebben ingespannen om Roy bij het Congres te doen aansluiten⁽²⁶⁾. Toch bleef Nehru zich loyaal opstellen tegenover Gandhi en toonde hij zich ondanks zijn socialistische profiel steeds weer bereid om met de rechtervleugel compromissen te sluiten. Roy beschuldigde hem daarom van ambivalentie en kwade trouw en kwam daardoor ook in conflict met de linkervleugel van het Congres.

Voor de titanen van het Indische nationalisme met hun populaire achterban was Roy ongetwijfeld een marginale figuur, die weliswaar een onvoorwaardelijke aanhang vond bij een hechte vriendenkring van kritische intellectuelen, maar geenszins bij de massa. Toch bleef hij proberen om opnieuw greep te krijgen op de linkervleugel van het Congres. In 1937 slaagde hij erin om een nieuw blad uit de grond te stampen, *Independent India*, waarmee hij, eerst vanuit Bombay en vervolgens vanuit het meer noordelijke Dehra Dun, de nationalistische opinie trachtte te bewerken. Met *Independent India* gaf Roy meteen een stem aan de tendens die zich binnen het Congres rond zijn persoon aan het vormen was. In 1939 vormde zijn aanhang een georganiseerde fractie binnen het INC: de League of Radical Congressmen (LRC). Met zijn krant en zijn fractiegroep probeerde hij de nadruk te leggen op de noodzaak van een agrarische revolutie in India en op het tot stand brengen van een democratische en seculiere

*M.N. Roy
(midden 2e rij)
met Oosterse
delegaties op het
vierde congres
van de Com-
munistische
Internationale in
1922*

staat. Ondertussen bleven de royisten onver-
biddelijk kritiek spuien op het hindoeïsme als
een slavernij-ideologie, die zij totaal ongeschikt
achtten om bij te dragen tot de waarachtige
bevrijding van het Indische volk. Daarom pleitte
Roy dan ook onomwonden voor een min of
meer anti-religieuze culturele revolutie tege-
lijk met de politiek-economische die het gemid-
delde revolutionaire vertoog vooropstelde. Wat
toen reeds sterk naar voor begon te komen in
Roy's geschriften, was zijn scherp pleidooi te-
gen de fascistische staten en vooral tegen elke
vorm van compromispolitiek ermee.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoor-
log waren de royisten dan ook tegen elke poli-
tieke optie die nazi-Duitsland voordelig zou
uitkomen. In mei 1940 organiseerde de LCR
een studiekamp⁽²⁷⁾ in Dehra Dun om er de
nationale en vooral de internationale situatie
te bestuderen. Roy en zijn aanhang stelden dat
de oorlog als anti-fascistisch te beschouwen was
en dat zij daarom voor een onvoorwaardelijke
Indische deelname waren. Een fascistische over-
winning zou het einde van de beschaving

betekenen. Voor wat de toekomst betrof, deze
militante anti-fascistische houding verhinderde
niet dat Roy geloofde in de verzwakking van
de imperialistische grootmachten ten gevolge
van die oorlog. Dat zou meteen het uur van de
democratische krachten inluiden: een succes-
vol einde van de oorlog zou volgens hem sam-
envallen met het einde van de koloniale rij-
ken. Roy's positionering werd echter geenszins
gedeeld door de Congresleiding. Haar wil om
tot een geallieerde overwinning bij te dragen
was op zijn minst dubbelzinnig te noemen. De
roep om gebruik te maken van de tijdelijke
Britse zwakheid was groot en sloeg ook veel
beter aan bij de Indische publieke opinie die
zich al bij al maar weinig gelegen liet aan wat er
in Europa gebeurde. Roy's subtielere boodschap
sloeg niet aan, integendeel zelfs, zij werd veelal
onthaald op een onverholen vijandigheid, bij
wijken zelfs op gewelddadige reacties. Voorts
probeerde het INC om de royisten zoveel moge-
lijk te isoleren. In december 1940 leidde dat tot
de definitieve breuk. De LRC-fractie splitste af
en vormde zich om tot de Radical Democratic
Party (RDP). Zij steunde op een programma

van onvoorwaardelijke steun aan de anti-fascistische oorlog, van nationale onafhankelijkheid en vooral ook weer van sociale en culturele emancipatie. Om de partij een stevige sociale basis te geven probeerden de royisten, meer nog dan voordien, vat te krijgen op de syndicale beweging. Zij hadden getracht het All-India Trade Union Congress achter hun anti-fascistische oorlogsdoctrine te krijgen, maar dat mislukte. Ook daaruit trokken zij zich terug en vormden in november 1941 een nieuwe vakbond, de Indian Federation of Labour (IFL), waarin Roy enige tijd optrad als secretaris-generaal⁽²⁸⁾.

Eens de oorlogskansen definitief in het voordeel van de geallieerden gekeerd waren, gingen zowel RDP als IFL zich steeds intensiever bezighouden met het uittekenen van scenario's voor de naoorlogse periode, die vanuit Roy's perspectief een zeer reëel uitzicht bood op een definitieve onafhankelijkheid. Deze moest grondig worden voorbereid. Centraal stond het pleidooi voor een reële democratie en voor sociale rechtvaardigheid: de vrees voor deviaties was immers niet gering. In december 1943 duidde de IFL een commissie aan om een plan voor economische ontwikkeling op te stellen op grond van de ideeën die Roy daarover al had neergeschreven. Het plan werd aanvaard door de IFL-conferentie van mei 1944. Roy was zelf ook bezig met het ontwerpen van een politieke structuur voor het onafhankelijke India, waarvan hij een federale en democratische republiek wilde maken. In december 1944 gaf de RDP een ontwerpconstitutie van zijn hand uit. Zoals steeds in het royistische denken werd veel nadruk gelegd op decentralisatie, op participatieve democratie en op sociale rechtvaardigheid met volkscomités en coöperaties. Hij dacht in termen van een piramidale structuur met zoveel mogelijk macht aan de basis.

Al bevatte het denkwerk van de royisten veel

belangrijke aanknopingspunten, zijn rechtstreekse weerklank bleef uiterst beperkt. De Labourregering die in Groot-Brittannië was aangetreden, streefde naar een definitieve regeling voor India. Over de politieke actoren met wie in India moest worden onderhandeld bestond er niet veel twijfel. De verkiezingen voor de Central Legislative Assembly maakten van het vooral op de hindoes steunende INC en van de Moslimliga de dominante formaties. De Assembly telde geen enkele RDP-verkozene. De machtsconcentratie bij deze partijen voorspelde volgens de royisten niet veel goeds: een communale confrontatie tussen de grote religieuze groepen leek weer een stuk dichterbij te komen. Al was Roy in zijn beoordeling van de minoritaire Indische moslims veelal relatief gematigd en bracht hij zelfs begrip op voor de Pakistan-optie⁽²⁹⁾, voor de hindoemeerderheid was hij allesbehalve mild. Met zijn boek *The Problem of Freedom* leverde Roy in 1945 een niet erg flatterende studie van de fascistische tendensen binnen het hindoeïstische nationalisme. Met Fromms concept van 'vrijheidsvrees' wilde hij het religieus doordrongen fundament ontmaskeren waarop het autoritaire leiderschap van Gandhi steunde. Meer dan ooit was zijn analyse gesteund op een bittere aanklacht tegen de "*cynically successful exploitation of the religious faith of the people by the political leaders of India*"⁽³⁰⁾. Roy's positie maakte elke toenadering met het INC onmogelijk, maar ze vormde wel de basis voor positieve contacten met andere groepen die de groeiende dominantie van een noordelijk, brahmaans establishment contesteerden⁽³¹⁾.

Dit alles geeft aan waarom Roy zo scherp gekant was tegen een gewone machtsoverdracht van de Britten aan de Indische gevestigde belangen zonder een bredere revolutie, zonder een tastbaar voordeel voor de grote meerderheid van de bevolking. De armoede en de onwetend-

heid zouden met het vertrek van de Britten niet verdwijnen. Het moet dan ook niet verwonderen dat de RDP de onafhankelijkheid meteen beantwoordde met het hoogst nuchtere manifest *Forward to Freedom*: de onafhankelijkheid kon slechts een fase zijn in de strijd voor vrijheid en rechtvaardigheid. Het is precies op dit scharniermoment van de Indische geschiedenis dat Roy zijn laatste grote intellectuele sprong maakte.

In de loop van 1946 stevende het Indische subcontinent immers met rasse schreden af op een dramatische partitie. Tegen de zomer van 1947 werd dat beginsel door alle grote partijen aangenomen, al zou de grote gangmaker van de nationalistische beweging Gandhi, zich even geïsoleerd als verbeteren tegen deze opdeling verzetten⁽³²⁾. Zoals bekend leidde de partitie tot een massamigratie van moslims en hindoes, gepaard met ongeziene communale confrontaties tussen beide bevolkingsgroepen. In augustus 1947 vond de machtsoverdracht plaats: de onafhankelijke staten Pakistan en India werden geboren uit wat de Indische auteur Achin Vanaik een 'communal holocaust' noemt⁽³³⁾. Deze dramatische liquidatie van de Britse koloniale erfenis vormde de context waarin Roy zou trachten zijn concept van New Humanism vorm te geven.

Een nieuw humanisme

Al waren Roy en zijn medestanders in deze bewogen periode wel degelijk bezig met de reflectie over India's onmiddellijke toekomst, de projecten en blauwdrukken daaromtrent vormden slechts een onderdeel van een veel breder intellectueel project⁽³⁴⁾. Dit proces van reoriëntatie is vooral na de Tweede Wereldoorlog te situeren, maar de eerste tekenen ervan gingen al terug tot vóór 1940. Roy formuleerde de eerste

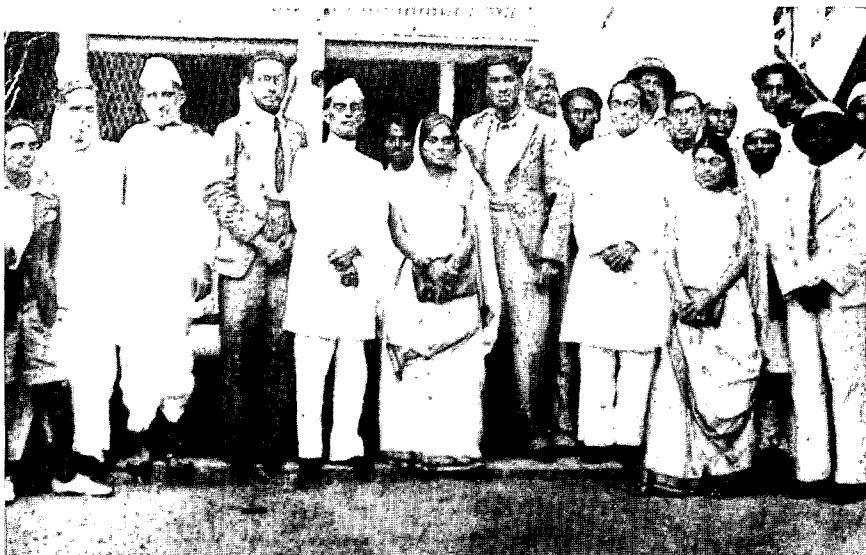
aanzetten van dit intellectuele programma op een RDP-zomerkamp in 1940, waar ook de eerste maal het concept 'radical humanism' opdook. Tijdens de oorlog rijpte deze benadering. Vanaf 1946 kreeg zij een steeds duidelijker impact op de lijn van de RDP. Roy evolueerde geleidelijk weg van elke appreciatie voor het communisme en naar een steeds kritischer benadering van het marxisme dat hem zo lang als intellectuele leidraad had gediend. Reeds in de late jaren '30 speelde Roy met de idee dat India in navolging van Europa een eigen renaissance nodig had. Het leek hem dat dit moest gepaard gaan met het verlaten van een verouderd nationalisme en het doorbreken van de marxistische orthodoxie.

Het humanisme dat Roy voorstond, mocht niet zomaar de terugval naar een vorm van liberalisme zijn dat zoveel ex-communisten kenmerkte⁽³⁵⁾. Hij wilde 'voorbij' het communisme gaan. Dat hield vooreerst in dat moest afgestapt worden van de premisse dat de arbeidersklasse de messianistische taak had de hele mensheid te bevrijden. Geen enkele groep had een monopolie op vernieuwing en bevrijding. Zijn ervaring had hem voorts geleerd dat de communistische praktijk niet bevrijdend werkte, dat haar economische programma ook helemaal geen egalitarisme bracht. Zijn nieuwe politieke filosofie wilde vooral een plaats bieden aan het ethisch handelend individu, dat niet mocht worden opgeofferd aan de grote collectiviteiten, het weze aan staat, natie of klasse. Het marxisme werd daarom nog niet integraal naar de prullenmand verwezen. Roy zag zijn programma aanvankelijk vooral als revisionistisch. Later ging hij er eerder van uit dat bepaalde elementen van het marxisme integreerbaar waren in een bredere filosofie. Hieraan moet worden toegevoegd dat Roy zijn radicaal humanisme nog steeds beschouwde als in essentie revolutionair. Hij geloofde niet in de mogelijkheid

van een gewelddadige omwenteling - de militaire macht van grote mogendheden in het tijdperk van de atoombom maakte dat onmogelijk - maar wel in een culturele revolutie als een omvattend intellectueel proces, als een geduldig inwerken op de mentaliteit van de individuen. De politieke omwenteling en de creatie van een coöperatieve economie konden slechts daaruit voortvloeien. Vooral op dit punt was de breuk met het marxisme ingrijpend.

Roy's humanisme had helemaal niets mystieks. Het bleef uitdrukkelijk materialistisch in zijn uitgangspunten. De mens was volgens Roy vanuit zijn biologische ontwikkeling een inherent rationeel wezen. Zijn morele ingesteldheid en zijn streven naar vrijheid kwamen uit die rationaliteit voort. De beoordeling van politieke en economische stelsels kon alleen gebeuren door ze te toetsen aan de vrijheid die alle individuen erin genoten. Zijn democratiebegrip werd daardoor steeds uitdrukkelijker getekend door een inherent wantrouwen ten opzichte van instituties waarop de mens zijn greep zou kunnen verliezen. Daarom kwam hij er uiteindelijk toe om ook de politieke partij af te wijzen omdat zij een intrinsieke bedreiging vormde voor de democratie. Ongetwijfeld was die benadering sterk getint door de Indische politieke realiteit en het neerdrukkende gewicht van het Congres, maar dat neemt zeker niet weg dat zijn benadering een veel omvattender betekenis had. Roy geloofde immers niet in de deugden van een representatief stelsel met periodieke verkiezingen waar in de tussentijd de kiezer helemaal niet meer aan bod kwam. Roy wilde dat machtsdelegerend bestel vervangen door een radicale, participerende democratie met een ver doorgevoerde decentralisatie, die de moderne Leviathan-staat moest tegengaan. Plaatselijke, overzichtelijke en controleerbare comités moesten de sleutel zijn voor een meer waarachtige democratie.

Voor Roy's partij had dit alles ingrijpende gevolgen. Zoals vermeld, werden de eerste aanzetten tot deze intellectuele ommekeer door Roy naar voor gebracht op een studiebijeenkomst van de RDP in 1940. Het was ook op zo'n studiecamp dat Roy in 1946 een veel uitgewerkter versie van zijn humanistische theorie aanbracht - het betreft de zogeheten tweeëntwintig stellingen - en daarmee ook probeerde om de partijmilitanten te overtuigen hun zelfbeeld van nationalistische revolutionairen of dissidente communisten te overstijgen. Roy kreeg - tot zijn verwondering - een vrij positieve respons van de achterban. Zijn persoonlijke impact zal daaraan wel niet vreemd geweest zijn. Het zomerkamp van 1946 was voor de RDP-aanhanger niettemin het begin van een moeilijk proces van ideologische reconversie. Het was een periode van eindeloze debatten en studiebijeenkomsten, die vaak door Roy zelf werden geanimeerd. Het was geen toeval dat de royisten in diezelfde periode overgingen tot de stichting van het Indian Renaissance Institute (IRI). Dit centrum moest via kritisch-historisch onderzoek welbepaalde onderdelen van de klassieke Indische cultuur herwaarderen die een specifieke bijdrage konden leveren tot de creatie van een authentiek humanisme. Roy zag het instituut als een hedendaags Nalanda, de boeddhistische universiteit die in de tijd van Ashoka - de derde eeuw vóór Christus - een groot intellectueel centrum was geweest⁽³⁶⁾. Het IRI paste voortreffelijk in het brede pedagogische project dat het nieuwe humanisme moest dragen. Belangrijk was echter vooral de organisatorische optie die uit dit alles voortkwam. Hoewel de RDP sedert 1946 het forum was voor Roy's humanisme, was de specifieke oriëntatie van zijn denken uiteindelijk in tegenspraak met het voortbestaan van de partij als zodanig. Daarom zou hij in de loop van 1948 - onder meer via het kanaal van het IRI - gaan pleiten voor de ont-

Ontvangst van M.N. Roy in Bombay na zijn vrijlating in 1936 (4e van links)

binding ervan. Dat zou inderdaad gebeuren, zij het niet zonder weerstand van morrende militanten op de vierde en dus laatste RDP-conferentie in december 1948, waar de Radical Democratic Party zichzelf ontbond ten voordele van een Radical Humanist Movement. Die beweging kon voor Roy slechts zeer losjes gestructureerd zijn. Dat betekent niet dat er geen centra waren waarrond die beweging kon draaien. Vooreerst was er de krant *Independent India*, die in april 1949 werd omgedoopt tot *The Radical Humanist*. Voorts werd ook de traditie van de studiekampen aangehouden en tenslotte werd ook met enige regelmaat een All India Radical Humanist Convention geconvoceerd. Het zou evenwel duren tot 1969 vooraleer een eigenlijke Indian Radical Humanist Association werd opgericht⁽³⁷⁾.

Met deze postpolitieke fase van zijn leven braken voor Roy ook enkele jaren van zeer intense intellectuele productiviteit aan. Hij begon in 1948 immers te schrijven aan wat zijn magnum opus zou worden: een grote monografie waarin hij de beginselen van zijn nieuw, integraal humanisme op wetenschappelijke grond uiteen-

zette. Het manuscript van *Reason, Romanticism and Revolution* werd in de loop van 1952 voltooid. Dit monumentale boek kon wegens geldgebrek slechts in twee volumes worden uitgegeven: het eerste deel verscheen nog in 1952, het tweede deel verscheen postuum in 1955. Het werk dat naderhand door de Indische humanisten tot 'the three R's' werd omgedoopt, werd door de pers enthousiast ontvangen. Velen beschouwden het als een essentieel werk van de humanistische stroming die toen in tal van landen vorm kreeg. Voor sommigen was het toen zelfs een voldoende reden om Roy te beschouwen als de eerste filosoof van het moderne India.

Roy's nieuwe humanisme was ontegensprekelijk een authentiek Indisch gegeven, maar dat betekent niet dat zijn beweging geïsoleerd stond. De humanistische organisaties die in verscheidene Europese staten groeiden in diezelfde jaren zochten contact met Roy en zijn beweging. Gradueel groeide in deze kringen de idee om een internationaal verbond op te richten. Tijdens een congres in Amsterdam in augustus 1952 stichtten de diverse humanis-

tische groepen de International Humanist and Ethical Union (IHEU). Van Roy werd natuurlijk verwacht dat hij bij de stichting een belangrijke rol zou spelen, doch door een ongeval werd hij verhinderd om effectief naar Amsterdam te reizen. Niettemin werd hij er verkozen tot ondervoorzitter en traden de Indische 'radical humanists' - hoewel zij geen eigenlijke organisatie konden opvoeren - formeel op als medestichters van dit internationaal verbond. Klaarblijkelijk werd het belang van Roy en zijn beweging naar waarde geschat. Binnen de IHEU zelf zou Roy echter geen rol meer spelen. Zijn gezondheidstoestand ging immers snel achteruit in de periode na de stichting. Hij stierf in januari 1954.

Enkele conclusies

Ongetwijfeld werd Roy's leven gekenmerkt door een hoogst opmerkelijk traject, zowel in politiek en intellectueel als in geografisch opzicht. Een carrière als nationalistisch militant, communistisch topfiguur, dissident marxist, politiek gevangene, radicaal fractieleider binnen het congres, syndicalist en stichter van een linkse partij, die hij uiteindelijk weer ontbond om ze om te vormen tot een moderne humanistische beweging, onvermoeibaar uitgever en productief auteur: het is niet aan iedereen gegeven. Wellicht kan men Roy's persoonlijke impact vooral op twee punten fundamenteel noemen. Met enige reden wordt hij nog steeds beschouwd als één van de belangrijkste makers van een revolutionaire politieke mijn voor onderontwikkelde landen in het algemeen en voor Azië in het bijzonder⁽³⁸⁾. Zijn meest duurzame impact is echter te situeren in zijn rol als stichter en onbetwiste maître à penser van het Indische humanisme, een impact die tot op vandaag onveranderd is gebleven.

Over de beeldvorming van de figuur Roy valt één en ander op te merken. Behalve zijn rol in de Komintern-geschiedenis van de jaren '20, zijn de politieke activiteiten en de geschriften van Roy vandaag nauwelijks bekend buiten India, zulks ondanks de uitgesproken kosmopolitische allures van de man en zijn werk. Het universele karakter van Roy's oeuvre verhindert echter niet dat hij evenzeer past in een categorie van politici die gezaghebbende auteurs beschouwen als typisch voor de Indische politieke cultuur. In zijn politieke geschiedenis van het onafhankelijke India, spreekt Paul Brass over het belang van de disjunctie tussen politiek en moreel gezag: net als Gandhi, verzaakten meerdere geziene figuren - de auteur citeert voorbeelden van linkse prominenten als Rammanohar Lohia en Jayaprakash Narayan - zeer uitdrukkelijk aan politieke mandaten en formele macht ten voordele van een niet geformaliseerde publieke rol die moest steunen op morele en intellectuele integriteit⁽³⁹⁾. Al boden Roy's conformistische opties hem weinig perspectief op een prestigieuze rol in het India van Nehru en zijn almachtig INC, toch blijft zijn naorollose breuk met de klassieke partijpolitiek opmerkelijk.

Hoe uitdrukkelijker Roy zich distantieerde van het klassieke politieke streven binnen de Indische context, hoe sterker zijn uitstraling wel leek te worden. Het is bepaald een paradox dat deze onverzettelijke criticus van het Indische traditionalisme de status van goeroe kreeg toegemeten, een leermeester die misschien niet altijd onbekritiseerd bleef, maar wiens gezag bij het grootste gedeelte van zijn aanhang zowat onaantastbaar bleek. In dat opzicht heeft hij trouwens zichzelf overleefd: de huidige Indische humanistische beweging, ondanks de verdeeldheid die haar de jongste jaren in verscheidene organisaties deed splitsen, heeft dat roystische denken helemaal niet verlaten, wel

integendeel. Daardoor heeft zij meteen een geheel eigen karakter. Het Indische humanisme is dus geenszins (post) koloniale import, maar wel een oorspronkelijke Indische stroming. Zij komt voort uit de politieke en intellectuele strijd van gesecculariseerde, intellectuele groepen tijdens de laatste decennia van het koloniale regime. Indien Europees verlichtingsdenken en marxisme hun rol hebben gespeeld, dan wil deze stroming ook uitdrukkelijk steunen op een specifiek Indisch atheïsme waarvan de wortels een eind vóór het begin van onze tijdrekening zijn te vinden. Wellicht verklaart dit mede de grote continuïteit en de relatieve slagkracht van deze humanistische beweging in een niet meteen erg ontvankelijke omgeving.

- (1) Een scherpzinnig perspectief op deze problematiek vindt men o.m. bij de Nederlandse antropoloog en Indiaspecialist P. VAN DER VEER, *Modern oriëntalisme. Essays over de westerse beschavingsdrang*, Amsterdam: Meulenhoff, 1995, 224 p. Treffende illustraties vindt men ook in: C. JAFFRELOT, Introduction. In: *L'Inde contemporaine de 1950 à nos jours*, Paris: Fayard, 1997, pp. 7-16; S. RUSHDIE, *Attenborough's Gandhi*. In: *Imaginary Homelands. Essays and Criticism*, 1981-1991, London: Granta Books - Viking, 1991, pp. 102-106.
- (2) Het ver naar rechts te situeren hindoenationalisme - de literatuur terzake analyseert het verschijnsel ook wel onder de noemer 'fundamentalisme' - is recentelijk vooral in het nieuws gekomen door de hoge electorale scores van de Bharatiya Janata Party in de parlamentsverkiezingen van 1996 (de resultaten van de verkiezingen van 1998 waren bij het schrijven van dit artikel nog niet bekend). De BJP is slechts de meest bekende verschijningsvorm van een veel bredere stroming, die steunt op lokale partijen als de Shiv Sena (Leger van Shiva, een extreem-rechte hindoe partij in Bombay) en op goed georganiseerde 'culturele' organisaties zoals de Rashtriya Swayamsevak Sangh (Nationaal Vrijwilligerslegioen), de Vishva Hindu Parishad (Wereldverbond van Hindoes) en de jongerenorganisatie Bajrang Dal. De vernietiging van de Babri Masjid in Ayodhya (een moskee gebouwd door mogolkeizer Babur op de veronderstelde geboorteplaats van de god Rama) door hindoe militanten vormde een dramatisch dieptepunt in de hindoe-moslim verhoudingen in India. Het zgh. 'communalism' vormt thans één van de grote bedreigingen voor de politieke stabiliteit van het land. Over deze problematiek bestaat er veel literatuur. Het Ayodhya-incident is grondig geanalyseerd in: S. GOPAL (ed.), *Anatomy of a Confrontation. The Babri Masjid - Ram Janmabhumi Issue*, Delhi: Penguin, 1993, 240 p. Een degelijke recente analyse van de bredere problematiek vindt men in: A. VANAIK, *The Furies of Indian Communalism. Religion, Modernity and Secularization*, London-New York: Verso, 1997, 374 p.
- (3) Nochtans kan men de identificatie van het hindoenationalisme of -fundamentalisme met een soort 'revivalisme' - een klassieke interpretatie van fundamentalistische en aanverwante bewegingen - moeilijk volhouden: eerder moet dit gezien worden als een specifiek antwoord op de moderniteit zonder terug te willen naar het verleden of naar een onaantastbare traditie. Voor de discussies daaromtrent, zie: A. VANAIK, *The Furies [...]*, passim; P. VAN DER VEER, *Hindu Nationalism and the Discourse of Modernity: The Vishva Hindu Parishad*. In: M. E. MARTY & R. S. APPELBY (eds.), *Accounting for Fundamentalisms. The Dynamic Character of Movements*, Chicago: University Press, 1994, pp. 653-668. (The Fundamentalism Project, 4)
- (4) Men vindt een korte beschrijving in: R. THAPAR, *A History of India. Volume One. From the Discovery of India to 1526*, Delhi: Penguin, 1990, pp. 63-69. In de westerse traditie werden deze richtingen tot voor kort stelselmatig genegeerd. Dat geldt trouwens voor de hele Indische filosofie. Zie: R.-P. DROIT, *L'oubli de l'Inde. Une amnésie philosophique*, Paris: PUF, 1989, 254 p.
- (5) Over de vergelijkbaarheid van hun positionering als intellectueel, zie: B. TROMP, 'Inleiding', in J. DE KADT, *De deftigheid in het gedrang. Een keuze uit zijn verspreide geschriften*, Amsterdam: Van Oorschot, 1991, pp. 9-10.
- (6) Literatuur en bronnenmateriaal hieromtrent zijn voor de niet in India werkende vorser niet zo eenvoudig te verzamelen. Behalve op enkele publicaties van Roy zelf, steunden wij in de eerste plaats op de ondertussen ietwat gedateerde biografie van een medestander: V.B. KARNIK, M.N. Roy. *Political Biography*, Bombay: Nav Jagriti Samaj, 1978, 656 p. Het werk van wijlen V.B. Karnik kon echter worden aangevuld door middel van de uitgebreide bronnenpublicatie *Selected Works of M.N. Roy*, bezorgd en voortreffelijk commentarieerd door de historicus Sibnarayan Ray. Sedert 1987 zijn er reeds vier delen uitgegeven door de Oxford University Press in Delhi. Zij bestrijken Roy's carrière tot het begin van de jaren '30.
- (7) B. CHANDRA (e.a.), *India's Struggle for Independence, 1857-1947*, Delhi: Penguin, 1989, p. 144.
- (8) In Berlijn was er een Indisch revolutionair comité actief dat de leveringen wilde voorbereiden. Volgens Karnik waren er al in 1913 contacten tussen de Duitse diplomatie meer in het bijzonder het consulaat in Calcutta en de Bengaalse nationalisten. Zie: V.B. KARNIK, M.N. Roy [...], p. 21
- (9) V.B. KARNIK, M.N. Roy [...], p. 41.

- (10) Swami Vivekananda (1863-1902) was een leerling van één van de grote initiatoren van de hindoerevival van de 19e eeuw, Sri Ramakrishna, wiens leer hij op een eigen, hervormingsgezinde wijze zou uitwerken ('vedantisme'). Hij was een nationalist en had een zeldzame populariteit in het westen na zijn optreden op het 'parlement der religies' in Chicago in 1893. Zie: (diverse), *The Life of Swami Vivekananda*, Calcutta: Advaita Ashrama, 1989 (5), 2 delen, 629 + 696 p.
- (11) Bankimchandra Chatterjee (1838-1894) inspireerde als romancier talloze jonge Indische nationalist. Deze vernieuwer domineerde de Bengaalse literaire scène aan het einde van de 19e eeuw, vooraleer de bekende Tagore alle aandacht zou krijgen. Het lied 'Bande Mataram' (heil de moeder) uit zijn roman 'Anandamath' (Het klooster der zaligheid) is één van de Indische nationale hymnes (naast die van Tagore). Hij sloot aanvankelijk aan bij het 'rationele' hindoeïsme van de brahmabeweging maar bleek later in revivalistische richting te evolueren. Zijn werk vertoont een vrij sterke associatie van nationalisme met hindoeïsme. Zie: B. CHANDRA (e.a.), *India's Struggle [...]*, pp. 43, 410; P. VAN DER VEER, *Modern orientalisme [...]*, pp. 58-59.
- (12) Lala Lajpat Rai (1865-1928), radicaal Indisch nationalist uit de Punjab, werd na de repressiegolf van 1907-1908 gedeporteerd naar Birma, doch slaagde erin naar de VS uit te wijken en bleef daar tot het einde van de Eerste Wereldoorlog. Hij bouwde er een goede verstandhouding op met de socialistische beweging. Lajpat Rai was één van de eerste Indische nationalist die de verbinding kolonialisme-kapitalisme sterk ging benadrukken en meteen ook de strijd van de Indische arbeiders tegen beide van fundamenteel belang achtte. Hij sympathiseerde met de Russische revolutie en werd in 1920 de eerste voorzitter van het All India Trade Union Congress. Hij stond uiterst kritisch tegenover het Indian National Congress. Hij stierf enige tijd nadat hij op een betoging hard was aangepakt door politiemannen. Zijn dood was de aanleiding tot wraakacties tegen Britse agenten.
- (13) Dat gebeurde met de voor de Indische terroristen bestemde Duitse fondsen (het bleek om vrij aanzienlijke bedragen te gaan) die Roy in zijn bezit had toen hij in Indonesië geblokkeerd was geraakt. Zie: B. SOUVARINE, Michel Borodin en Amérique (1919). In: J. FREYMOND (dir.), *Contributions à l'histoire du Comintern*, Genève: Droz, 1965, p. 98.
- (14) Michael Markovitch Borodin (eigenlijk: Gruzenberg) (1884-1951?) was via de Bund terechtgekomen in de Russische sociaal-democratische partij (kennelijk eerst als mensjewiek) voor dewelke hij in Letland militeerde. Na een eerste ballingschap in de USA, trok hij na de revolutie van 1917 naar Moskou, waar hij aansloot bij de bolsjewieken. De pas opgerichte Komintern stuurde hem op missie, eerst weer naar de USA, vervolgens naar Mexico, Groot-Brittannië en tenslotte naar China (vanaf 1923) als Kwomintang-adviseur. Na de schromelijk mislukte missie aldaar, speelde hij nog slechts een beperkte rol als redacteur van de Engelstalige *Moscow Daily News*. Zoals zovele joodse communisten werd hij getroffen door de repressiegolf van 1949. Hij stierf in een Siberisch concentratiekamp (in 1951 of 1953, er bestaat onenigheid over de datum) vooraleer de aanklachten tegen hem werden opgeheven. Zie: B. SOUVARINE, Michel Borodin [...], pp. 97-101.
- (15) De non-coöperatiebeweging van Gandhi en het INC van 1921 bewezen dat ten overvloede. Roy analyseerde het gegeven als "a potentially revolutionary movement restrained by a reactionary ideology". Hij zou nadien meermaals proberen om ook een revolutionaire ideologie te injecteren in de nationalistische beweging. Zie: V.B. KARNIK, M.N. Roy [...], p. 149.
- (16) Roy reserveerde zijn kritiek op de koppeling van nationalisme aan religie trouwens niet voor de hindoes. Het anti-Britse militantisme van de panislamietische Khilafat-beweging - door nogal wat bolsjewisten gunstig bekeken wegens haar destabiliserend potentieel - kon in de ogen van Roy al evenmin genade vinden. Nochtans zouden enkele van de vrijwilligers, die als Muhajirs voor het herstel van het kalifaat in Turkije wilden gaan vechten, door Roy worden gerekruteerd voor de communistische beweging. Zie: V.B. KARNIK, M.N. Roy [...], pp. 117-124.
- (17) De oorspronkelijke formulering van Lenin ten voordele van steun aan 'bourgeois democratische' elementen werd vervangen door een formule die alleen steun toeliet aan wie als 'nationaal revolutionair' kon worden beschouwd. Zie: *Manifestes, thèses et résolutions des quatre premiers congrès mondiaux de l'Internationale Communiste, 1919-1923. Textes complets*, Paris: Librairie du Travail, 1934, pp. 57-60; W. I. LENIN, *Keuze uit zijn werken. Deel 3. 1917-1923*, Moskou: Progres, 1975, pp. 392-398.
- (18) S. RAY (ed.), *Selected Works of M.N. Roy. Volume I. 1917-1922*, Delhi: Oxford University Press, 1987, pp. 183-375.
- (19) Ook Roy's verblijf in Duitsland verliep niet altijd even gemakkelijk. In 1924 werd hij uit het land gezet. Hij trok eerst naar Zwitserland, dan naar Frankrijk, waar hij ook weer werd uitgewezen. vervolgens leidde hij een zwervend bestaan tussen de grote Europese steden, tot hij uiteindelijk weer in Berlijn mocht gaan werken.
- (20) Ondertussen was er in India immers een proces aanhangig gemaakt tegen een afwezige Roy, o.m. omdat de oprichting van de Komintern-afdeling werd beschouwd als een bedreiging van de Britse soevereiniteit in India. Later, wanneer Roy uiteindelijk toch naar het subcontinent zou terugkeren, zou dat proces nog verregaande gevolgen hebben.
- (21) V.B. KARNIK, M.N. Roy [...], p. 148.

- (22) V.B. KARNIK, *M.N. Roy [...]*, pp. 255-302; R.C. NORTH, *Het Chinese communisme*, Amsterdam: De Haan-Meulenhoff, 1966, pp. 72-94.
- (23) Roy zou zijn visie op de feiten vooral weergeven in zijn volumineuze *Revolution and Counter-Revolution*, in China voltooid. Het manuscript was in het Engels opgesteld, maar het boek zou niettemin eerst in een Duitse vertaling verschijnen in 1930. Pas in 1946 kwam er in India een Engelse, aangevulde versie op de markt.
- (24) August Thalheimer (1884-1948) was als jonge intellectueel redacteur van een aantal SPD-kranten. Hij stond links binnen de partij en werd beschouwd als protégé van Rosa Luxemburg. Hij sloot aan bij de Spartakusgroep en was één van de stichters van de KP in 1920. Hij werd reeds in 1924 uitgesloten. Heinrich Brandler (1881-1967) was een metser. Hij was actief in de vakbeweging en in de linkervleugel van de SPD. Ook hij werd Spartakusaanhanger tijdens de Eerste Wereldoorlog en was tevens betrokken bij de stichting van de KPD, waar hij in 1925 werd uitgesloten. Zie: A. PANNEKOEK, *Herinneringen. Met bijdragen van B.A. Sijes en E.P.J. van den Heuvel*, Amsterdam: Van Gennep, 1982, pp. 327-328.
- (25) S. RAY (ed.), *Selected Works of M.N. Roy. Volume II. 1927-1932*, Delhi: Oxford University Press, 1990, pp. 1-19.
- (26) Roy zou Nehru herhaaldelijk van opportunisme beschuldigen, maar beiden konden het niettemin toch goed met elkaar vinden. In zijn memoires laat Nehru verstaan dat Roy's kritiek nogal hard aankwam, maar verder schrijft hij steevast in respectvolle en beminnelijke termen over zijn criticus, wiens intellectuele kracht hem onmiskenbaar had geïmponeerd. Wanneer Roy's sympathisanten bij zijn arrestatie een steuncomité oprichtten, sloot Nehru er trouwens bij aan. Bij Roy's vrijlating zorgde Nehru ervoor dat hij onderdak kreeg. Zie: J. NEHRU, *An Autobiography*, Delhi: J. Nehru Memorial Fund, Oxford University Press, 1995, pp. 286-169.
- (27) De heel typerende traditie van de studiekampen die de royisten tot op de dag van heden hebben gehandhaafd, gaat terug tot deze bijeenkomsten van de radicale Congresfractie.
- (28) De royisten hadden al in het begin van de jaren '30 in enkele vakbonden een vrij stevige aanhang verworven, o.m. bij de dokwerkers van Bombay en in diverse sectoren in Bengalen. De IFL zou in 1944 naar eigen zeggen 289 bonden hebben gecontroleerd, maar dat cijfer is wellicht overdreven. In 1948 fuseerde IFL met de socialistische vakbond Hind Mazdoor Sabha. Zie: S.K. SEN, *Working Class Movements in India, 1885-1975*, Delhi: Oxford University Press, 1994, pp. 55, 67-68, 85-86.
- (29) V.B. KARNIK, *M.N. Roy [...]*, pp. 504-506.
- (30) S. RAY (ed.), *Selected Works of M.N. Roy. Volume I. 1917-1922*, p. 43.
- (31) Zo werd enige tijd samengewerkt met de dravidiaanse emancipatiebeweging (de in 1937 opgerichte anti-brahmaanse Self-Respect Movement, sinds 1944 opgevolgd door de Dravidar Kajagham) van de militant atheïstische Ramaswami Naicker. Zie: J.-L. RACINE, La question dravidienne ou le régionalisme bien tempéré. In: C. JAFFRELOT (ed.), *L'Inde contemporaine [...]*, pp. 220-224.
- (32) Gandhi's onmiskenbaar moedige strijd tegen de partitie en zijn dood na een aanslag door een fanatieke hindoenationalist leidden ertoe dat hij zijn kritiek wat milderde. Na de moord bracht Roy een enigszins onverwachte hulde aan de man die eenzaam voor zijn waarheid bleef strijden: hij schreef dat een fundamenteel humanistisch element Gandhi's handelen stuurde, maar nam geen woord terug van zijn kritiek op zijn in wezen intolerant en religieus onderbouwd nationalisme, waarvan de Mahatma uiteindelijk zelf het slachtoffer was geworden. V.B. KARNIK, *M.N. Roy [...]*, pp. 572-574.
- (33) A. VANIAK, *The Furies [...]*, p. 3.
- (34) De volgende paragrafen steunen voornamelijk op: M.N. ROY, *Cultural Requisites of Freedom*, Bombay: Nav Jagriti Samaj, s.d., 16 p.; M.N. ROY, *Humanist Politics*, Bombay: Nav Jagriti Samaj, 1983, 23 p.; V.B. KARNIK, *M.N. Roy [...]*, pp. 542-624; S. RAY (ed.), *Selected Works of M.N. Roy. Volume I. 1917-1922*, pp. 42-56; V.M. TARKUNDE, An Outline of Radical Humanism. In: *The Humanist*, XLVIII, July-August 1988, 4, pp. 6-13, 42.
- (35) Dat verklaart meteen waarom het nooit boterde tussen Roy en de groepen die de internationale congressen voor culturele vrijheid animeerden, o.m. dat van Bombay in 1951, waarop zij Roy hadden uitgenodigd, maar waar hij afwezig bleef. Zie: V.B. KARNIK, *M.N. Roy [...]*, p. 591; P. COLEMAN, *The Liberal Conspiracy. The Congresses for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*, New York-London: Free Press, 1989, pp. 149-153.
- (36) R. THAPAR, *A History [...]*, p. 154.
- (37) *Indian Radical Humanist Association. Constitution*, Bombay: s.d., 18 p.
- (38) S. RAY (ed.), *Selected Works of M.N. Roy. Volume I. 1917-1922*, p. 56.
- (39) P.R. BRASS, *The Politics of India since Independence*, Cambridge: University Press, 1990, pp. 22-23 (The New Cambridge History of India, IV-1).